

Богдан Кризман: ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ВЛАДЕ У ИЗБЈЕГЛИШТВУ 1941—1943 — документи. — Издавачи: Архив Југославије и Глобус-Загреб; стр. 530, Загреб, 1981.

Бранко Петрановић: ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ВЛАДЕ У ИЗБЕГЛИШТВУ 1943—1945 — документи. — Издавачи: Архив Југославије и Глобус-Загреб; стр. 447, Загреб, 1981.

Објављивањем релевантних докумената о делатности југословенских влада у избеглиштву у периоду од 1941 — 1945. године, први пут је, као јединствена целина, презентирана систематски обрађена богата архивска грађа о овој проблематици. Поред низа сачуваних и доступних записника седница влада, који су углавном већ били коментарисани и делимично публиковани у литератури (К. Павловић, Ф. Чулиновић, Б. Кризман, В. Стакић, Р. Кнежевић), приређивачи, Богдан Кризман и Бранко Петрановић, објавили су у овој збирци и сву другу иоле значајнију, по карактеру и садржини веома разновродну документарну грађу о активности краљевских избегличких влада (краљевски укази, декларације влада, преписка, извештаји, забелешке, саопштења, разноврсни пропагандни и дипломатски материјал...

Објављени документи највећим делом потичу из Архива Југославије (претежни део Фонда „Емигрантске владе КЈ 1941—1945” и Збирка Саве Косановића), затим, из Архива Савезног сакретаријата за иностране послове (грађа министарства иностраних послова и дипломатско-конзуларних представништава) и Архива Војноисторијског института ЈНА (документација претежно војне природе).

Хронолошким редом, са најнужнијим објашњењима о појединим догађајима и личностима који се спомињу, документи су објављени у две књиге које садржински представљају јединствено дело. У првој књизи „Југославенске владе у избеглиштву 1941—1943 — документи” објављена је архивска грађа о деловању „пучистичке” и „реконструисане” Симовићеве владе (април 1941 — јануар 1942) и прве владе Слободана Јовановића

(јануар 1942 — јануар 1943), коју је прикупио и обрадио Богдан Кризман (252 документа). У другој књизи „Југословенске владе у избеглиштву 1943—1945 — документи” објављен је документациони материјал о активности осталих избегличких влада: друге владе Слободана Јовановића (јануар 1943 — јуни 1943), Трифуновићеве владе (јуни 1943 — август 1943), Пурићеве владе (август 1943 — мај 1944) и владе Ивана Шубашића (јуни 1944 — маја 1945), који је приредио Бранко Петрановић (314 докумената).

Да би своје дело учинили приступачнијим и ширем кругу читалаца аутори су у опширним студијским прилозима, рађеним на основу литературе и сопствених истраживања, у основним цртама приказали спољнополитички оквир, суштину и главне линије деловања југословенских влада у емиграцији и истакли поједине најзначајније проблеме. Посебно Кризманов обиман увод представља и врсту корисне допуне збирке, јер се у њему, поред позивања на друге изворе претежно мемоарског карактера и литературу, налазе парафразирани или цитирани и делови оних докумената који потичу из обрађених архивских фондова, а који нису публиковани у збирци.

Већ при информативном прелиставању објављене грађе исказује се сва ширина тематског комплекса који и у целини и у појединим његовим аспектима осветљавају публиковани документи.

Сликвито су приказани заоштрени сукоби не само у круговима политичке емиграције већ и међу веома политизираним југословенским исељеништвом на бази страначког, идеолошког и превасходно националног сврставања око различитих тумачења југословенске прошлости, сагледавања реалности и визија будућности, око различитих концепција унутрашњег државног преуређења и појединих спољнополитичких питања. Но, иако објављени документи пружају целовиту слику ових сукоба, почев од првих чарки на априлским седницама Симовићеве владе у Тантури 1941. до акутне кризе у којој се од јесени 1942. налазила читава југословенска политичка емиграција, понекад се може констатовати да је та слика, када се упореди са оном коју пружају други доступни извори, нарочито аутобиографски списи савременика (Душана Симовића, Слободана Јовановића, Саве Косановића, Константина Фотића, Илије Јукића, Бранка Чубриловића), исељеничка штампа, и посебно, изузетно богата грађа Државног архива у Лондону, понекад недовољно изнијансирана.

За правну историју свакако су најинтересантији они документи који се односе на различите концепције унутрашњег преуређења Југославије. Међу министрима у емиграцији те кон-

цепције се углавном јављају као одговор на све присутније социјално-револуционарне тонове који, допирући из редова НОП-а, постепено крајем 1942. и у току 1943. почињу да продиру и овладавају прогресивно оријентисаним југословенским исељеничким круговима. Управо је од исељеничких представника у САД потекла иницијатива да се влада у једној политичкој декларацији определи према будућности, која је од британске владе била прихваћена и потенцирана у склопу настојања да се превазиђе криза српско-хрватских односа у влади, а од стране хрватских министара донекле и као једна од могућности да се и на међународној сцени постави питање српске хегемоније и актуелизује хрватски проблем.

Објављени документи, нарочито записници седница Јовановићеве (од 9, 10 и 15 јуна 1943) и Трифуновићеве владе (од 6, 7 и 9 јула 1943), јасно указују на доследно буржоаску суштину заједничку свим овим визијама обнове Југославије, изражену у Јовановићевој формули „темељне ревизије у духу једне поправљене и подмлађене демократије” или у стилизацији Грола и Влајића „у духу једне подмлађене демократије са садржином проширеном и на привредне и социјалне односе”. Ван те буржоаске платформе, у дискусијама поводом пројектоване политичке декларације, дошле су до изражаја (иако не и први пут — записници седница Јовановићеве владе од 14, 23, 28 октобра и 7 новембра 1942) значајне разлике које су јасно показале неспособност владе да пружи неко темељније решење националног питања. И поред противљења Милоша Трифуновића, који је са старих радикалних позиција унитаризма истицао „да је федерација немогућа” и да „највише што можемо јесте поделити земљу на уске административне или аутономне јединице”, и генерала Петра Живковића, председника Југословенске националне странке, са александровском формулом интегралног југословенства „да би смисао југословенског народног јединства била најсолиднија база за уређење југословенске државе”, у влади, принуђеној на компромисе, преовладала је теза да је „доба унитаризма прошло” и да „будућност припада федералистичком уређењу, које би омогућило Србима, Хрватима и Словенцима да без порицања своје посебне индивидуалности сарађују у складу на заједничким државним задацима”. Колико је, међутим, тај покушај изналажења неког компромисног решења био изнуђен показале су жестоке расправе изазване Крњевићевим захтевом да се у декларацији владе као „један од темеља државне политике” наведе и тзв. српско-хрватски споразум од 26. 8. 1939. и да се унесе формулација да ће о новом уређењу „слободном вољом одлучити већина српског народа, већина хрватског народа и већина словеначког народа” на којој су хрват-

ски претставници у влади Шутеј и Крњевић инсистирали поучени искуством могуће „мајоризације”, „како је то Пашић учи-нио 1921”, одбацујући уједно изразе „етничка сродност” и „етничко јединство” и наглашавајући да су се „такви изрази увек до сада злоупотребљавали у политичке сврхе”. Тако се у овим бесплодним и често драматичним расправама сасвим огољено и у свој својој тежини исказало старо „политичко бreme” националног питања.

Као проблем од пресудног значаја за расветљавање темељних питања предисторије међународног признања нове Југославије, ослакана је активност великосрпског језгра у другој влади Слободана Јовановића и влади Божицара Пурића у преломној 1943. години на одржавању мита о Дражи Михајловићу као „националном хероју”, „легенди” и „жртви међународног бољшевизма”, као и потпуно растројство међу грађанским политичарима у емиграцији због продора истине о четничкој колаборацији и постепеног уобличавања нове британске политике, испрва „двоструког колосека”, а потом компромиса, као покушаја прилагођавања радикално измењеном односу снага на југословенском ратишту.

Бројни документи односе се на делатност „ликвидационе” Шубашићеве владе на остваривању британске политике компромиса између револуционалних снага и умеренијих струја југословенске буржоазије и совјетске идеје превазилажења паралелизма” у веома сложенем сплету противуречних интереса, приказујући, уједно, како су зависно од својих позиција, ту делатност сагледавали поједини учесници збивања.

Поред ових најзначајнијих проблемских целина, објављени извори осветљавају и низ других питања: рад иселеничких организација, проблеме организације војних снага Краљевине Југославије изван земље, позадину Каирске афере, питање избеглица и пружање помоћи ратним заробљеницима и послератне савезничке помоћи Југославији . . .

Појава овако свестране и целовите збирке изворне грађе као што је Кризманово и Петрановићево дело, свакако је изузетно значајан корак на путу превазилажења традиционалне праксе недовољног и фрагментарног објављивања историјских извора уопште. Та „стара бољка југословенске историографије” условила је и постојање велике празнине у објављивању грађе о овој проблематици и поред чињенице да су поједини најзначајнији документи били коментарисани и делимично публиковани у литератури или интерпретирани у делима мемоарског и аутобиографског карактера. Међутим, расута у појединачним делима, објављена грађа, својом фрагментарношћу и недостатком система, недовољно осветљавајући поједина питања није

омогућавала свестраније сагледавање и синтетичко проучавање целине проблема делатности југословенске политичке емиграције у периоду од 1941. до 1945. године. Концентрацијом важније домаће архивске грађе, Кризманова и Петрановићева збирка не само да олакшава темељнију и продубљенију научну интерпретацију, већ и широј јавности омогућава непосредан додир са аутентичним документима и увид у недовољно проучене архивске ризнице.

Анђелковић Мирјана